

mid'in, "Bilmem neye bu diyâr muğber / Gönüm gibi her civâr muğber / Burc u beden ü hisâr muğber / Deryâ muğber, kenâr muğber" mısraları teşhis sanatının güzel örneklerindedir. Gücenme insanın niteliklerindedir. Şair burada teşhis sanatıyla kişisel duygusunu etrafta gördüğü her şeye, kaleye, burca, denize ve sahile teşmil etmektedir. Teşhis divan şairlerinden sonra da kullanılmaya devam edilmiş ve bazan bir şiirin bütünü teşhis sanatına dayalı olarak yazılmıştır. Faruk Nafiz Çamlıbel'in "Çoban Çeşmesi" şiirinde ırmaklarla çeşmenin ağlaması, suyun ve çeşmenin konuşması bir teşhis örneğidir: "Derinden derine ırmaklar ağlar / Uzaktan uzağa çoban çeşmesi / Ey suyun sesinden anlayan bağlar / Ne söyler şu dağa çoban çeşmesi".

Fars şiirinde teşhis sanatının ilk örnekleri IV. (X.) yüzyıldan itibaren Mencik Tirmizî'nin şiirlerinde görülmeye başlanmıştır. Daha sonra Menûçihri Dâmegâni teşhisi tabiatı tavsif ederken kullanmıştır. Fars edebiyatında birçok şair teşhis örnekleri ortaya koymuş, Sa'dî-i Şirâzî, Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî ve Hâfız-ı Şirâzî gibi büyük şairlerin yanında son dönemde Muhammed Şefî Kadekânî, Sührâb-ı Sipihrî gibi şairler bu sanata rağbet etmiştir. Teşhis sanatı kahramanları hayvan olan fabl ve hikâyelerde önemli bir unsurdur. Merzûbân b. Rüstem'in Farsça yazdığı, Sadreddin Şeyhoğlu'nun Türkçe'ye çevirdiği *Merzûbânnâme* ile Nev'îzâde Atâ'nın yine Farsça'dan Türkçe'ye tercüme ettiği *Tûtînâme* ve Şeyhî'nin *Harnâme*'si bu tür eserlerdendir. Mevlânâ'nın hayvanların dilinden anlattığı çok sayıda hikâyesinde *Kelîle ve Dimne*'nin etkisi görülür. Bazı mevlidlerin sonunda yer alan deve, geyik, güvercin ve ejder hikâyeleri sembolik hayvan hikâyeleridir. Günümüzde bu tarz bir sanattan yararlanarak çocuklar ve gençler için fabller yazılmaktadır. Bunlar arasında Samed Behrengî'nin *Mâhi-yi Siyâh-i Kûçûlû*, *Ulduz u Kelâğhâ* ve *Keçel-i Kefterbâz*; Nâdir İbrâhîmî'nin *Hânevâde-i Büzürg* ve *Düşnâm*'ı ile Celâl Âl-i Ahmed'in *Sergüzeşt-i Kenduhâsı* zikredilebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Recâizâde Mahmud Ekrem, *Ta'lim-i Edebiyyât*, İstanbul 1299, s. 287-289; Ali Nihad Tarlan, *Edebî San'atlar*, İstanbul 1947, s. 68-70; Tâhirülmevlevî, *Edebiyat Lûgati*, İstanbul 1971, s. 171; M. Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri-Belâgat*, İstanbul 1989, s. 209-211; M. Rızâ Şefîi Kedkenî, *Şu'ur-i Hayâl der Şi'r-i Fârsî*, Tahran 1370 hş., s. 149-156; M. A. Yekta Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, İstanbul 2000, s. 101-

102; Mezdek Enûşe, "Teşhîs", *Ferhengnâme-i Edeb-i Fârsî* (nşr. Hasan Enûşe), Tahran 1381 hş., II, 361-363; Hasan Aktaş, *Klasik Türk Şiirinde Edebî Sanatlar*, Edirne, ts. (Yort Savul Yayınları), s. 120-125; İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul 2007, s. 452-453; Menderes Coşkun, *Sözün Büyüsü Edebî Sanatlar*, İstanbul 2007, s. 75-79; İsa Kocakaplan, *Açıklamalı Edebî Sanatlar*, İstanbul 2008, s. 178-183.

MELİHA Y. SARIKAYA

TEŞKİK

(التشكيك)

Bir lafzın, tanımı ve niteliğinde farklılık bulunan varlıkları değişik derecelerde ifade etmesi anlamında mantık terimi.

Sözlükte "şüphe etmek" anlamındaki **şekk** kökünden türeyen **teşkik** "şüphelen-dirmek, tereddüde sevk etmek" mânasına gelir. Mantıkta bir lafzın çeşitli tikel varlıklar arasındaki ortak anlama farklı derecelerde delâlet etmesi teşkik, eşit derecede delâlet etmesi **tevâtu'** terimiyle ifade edilir (*et-Ta'rîfât*, "müşekkek" md.; *Tehânevî*, *Keşşâf*, I, 780-782). Teşkik tarzında kullanılan lafza **müşekkek**, **tevâtu'** tarzında kullanılan **mütevâtî'** denir. Aristo *Kategoriler* kitabının giriş kısmında isimleri eş adlı (homonymous / müşterek), eşit anlamlı (synonymous / mütevâtî') ve türemiş (paronymous / müştak) diye tasnif etmiş, daha sonra felsefe geleneği içinde bu taksim farklı şekillerde yorumlanarak yeni tasnifler ortaya konmuş, bunların çok genel tasnifler olması, eş adlı lafızlarla eşit anlamlı lafızların altına konulamayan bir takım isimler için yeni kategoriler geliştirilmesine yol açmıştır. Bu bağlamda ne eş adlı ne eşit anlamlı olduğu için arada kalan ve hangisine dahil edileceği hususunda şüphe duyulan bir isimler kategorisi ortaya çıkmış ve bunlara müşekkek denilmiştir. İbn Sînâ öncesinde İskender Afrodîsî (Alexander Aphrodisias) ve Ebû'l-Ferec İbnü't-Tayyib es-Serahsî bu tür lafızlar için "mutavassıt", Fârâbî hem mutavassıt hem müşekkek terimlerini kullanmıştır. Bu lafızlar ilk defa İbn Sînâ'nın *Kategoriler* kitabında sistemleştirilmiş ve bunlar için teşkik ve müşekkek terimleri benimsenmiştir.

Mantık ilminde anlamlara delâleti olan lafızlar çeşitli biçimlerde kullanılır. Bazan tek bir lafız bir veya çok anlama, bazan birçok lafız tek anlama delâlet eder. Teşkik ve müşekkek kavramları birinci gruba, müterâdif ikinci gruba dahil edilir. Felsefi gelenekte birçok şeye ortak olarak söyle-

nen isimlerin en üst cinsi müşterek isimlerdir. Ancak buradaki iştirak (ortaklık) isimde ortaklık, anlamda ortaklık bakımından çeşitli terkipler oluşturur ve sözü edilen isimler bu terkipler bakımından değerlendirilir. İştirak sadece isimde kalırsa bu ortaklık, anlamı daha çok dikkate alan felsefi disiplinler açısından lafzî bir durum kabul edilir ve ortak anlama delâleti olan ortak isimler ön plana çıkarılır. Bu tür bir iştirak genellikle iki kısma ayrılır. Söz konusu ortaklık ya **tevâtu'** (eşit anlamlılık) ya da ittifak yoluyla olur. Bunlardan ilkinde mütevâtî', ikincisine müttefik denir. **Tevâtu'**, anlamı ve niteliği aynı olan birçok şeye aynı ismin verilmesidir. Buna göre aralarındaki ortak özellikten dolayı birden çok şeye delâlet eden cins ve türe ait lafızlara mütevâtî', bu delâlet tarzına **tevâtu'** denir. Meselâ insana, ata, kuşa, Ali'ye, Ahmet'e, şu ata ve şu kuşa "canlı" denildiği zaman bütün bu varlıklara aynı anlam yüklenmiş olur. Şu halde canlı lafzı mütevâtî' isimdir.

Müttefik isimlerin ilki olan müşekkeke giren isimler, ifade ettikleri varlıklara delâleti farklılık arzeden lafızlardır. Buna göre teşkikte tek bir ortak isim birçok şey için aynı anlamı farklı derecelerde taşır. Meselâ "varlık" lafzı var olan her şeye delâlet etmekle birlikte bu delâlet hepsi için mutlak biçimde aynı olmamaktadır. Nitekim cevhere ve araza varlık denirse de bu iki varlık çeşidi öncelik ve sonralık bakımından belli bir derecelenme farkı taşır. Aynı şey, zorunlu varlık (Allah) ve mümkün varlık (mahlûkat) örneğinde görüldüğü gibi bir derecelenmede de söz konusudur. Zira zorunlu olan mümkün olana göre varlık anlamına daha çok lâyıktır. Şu halde varlık lafzı bu iki varlığa ancak teşkik tarzında delâlet etmektedir. Bu delâlet farkı şiddet ve zayıflık yönünden de olabilir. Meselâ kar ve fildişi için "ak" lafzı kullanılırsa da kardaki aklıla fildişindeki aklık farklı dereceldedir. Fârâbî teşkikin daha çok cedelde kullanıldığını, karşıt (mütekabil) sonuç veren iki kıyasın uzlaştırılmasına telif, küçük öncülleri müşterek, büyük öncülleri karşıt olan kıyas şekline teşkik denildiğini belirtir (*Kitâbü'l-Cedel*, III, 16, 21). Teşkik daha ziyade nisbet ve izâfet ifade eden durumlarda kullanılır. "Bir şeyi bilmek, bir şeye sahip olmak, bir şeyi sevmek" gibi ifadelerdeki "şey" lafzı buna örnek gösterilebilir (İbn Sînâ, *el-Cedel*, s. 6, 120).

Diğer taraftan aynı nesneyi eşit derecede ifade eden lafızlara müterâdif, gerek mahiyetleri gerekse tarifleri açısından

TEŞKİK

aralarında ilişki bulunmayan nesnelere için kullanılan isimlere mütebâyin denir. Meselâ Arapça'da sarhoşluk veren sıvıyı ifade eden "hamr, râh, ukâr" lafızları mütebâyin, mahiyetleri ve tanımları tamamen farklı olan nesnelere için kullanılan at, gümüş, elbise, fincan gibi isimler mütebâyin lafızlardır. Bu sonuncu türden lafızlara "mütebâyin" adı da verilir. Tevâtü' lafızları kanıtlama, tartışma (cedel), hitabet ve şiirde kullanıldığı halde teşkik ve müterâdiflerinin kanıtlama ve hitabette kullanılmamasının zihin karışıklığına yol açacağı belirtilir (Gazzâlî, s. 52-53).

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf*, I, 780-782; Aristoteles, *Kategoriler* (trc. Saffet Babür), Ankara 1996, s. 7-9; Alexander Aphrodisias, *On Aristotle Metaphysics 4* (trc. A. Madigan), London 1993, s. 14, 15; Fârâbî, *Kitâbü'l-Cedel* (Mantık 'inde'l-Fârâbî içinde, nşr. Refik el-Acem), Beyrut 1986, III, 16, 21; a.mlf., *Harfler Kitabı* (trc. Ömer Türker), İstanbul 2008, s. 78, 95; İbn Sînâ, *Kategoriler* (trc. Muhittin Macit), İstanbul 2010, s. 8-16; a.mlf., *el-Cedel* (nşr. Ahmed Fuâd el-Ehvânî), Kahire 1965, s. 6, 120; Gazzâlî, *Mi'yârü'l-'ilm* (nşr. Süleyman Dünyâ), Kahire 1960 → Beyrut, ts. (Dârü'l-Endelüs), s. 52-55; İbn Rüşd, *Telhişu Kitâbi'l-Makûlât* (nşr. M. Bouyges), Beyrut 1983, s. 6, 7; Kwame Gyekye, *Arabic Logic: Ibn al-Tayyib's Commentary on Porphyry's Eisagoge*, Albany 1979, s. 196, 197; Cemil Salîbâ, *el-Mu'cemü'l-felsefî*, Beyrut 1982, II, 333-335, 378-379; Câ'fer Âl-i Yâsîn, *el-Fârâbî fi hudûdih ve rûsumih*, Beyrut 1405/1985, s. 150-151; İbrahim Çapak, *Gazzâlî'nin Mantık Anlayışı*, Ankara 2005, s. 25-33.

MUHİTTİN MACİT

TEŞKİLÂT-ı ESÂSİYYE KANUNU

(bk. ANAYASA).

TEŞKİLÂT-ı MAHSÛSA

(تشکيلات مخصوصه)

II. Meşrutiyet döneminde
1913-1918 yılları arasında
faaliyet gösteren

istihbarat ve propaganda teşkilâtı.

23 Temmuz 1908 inkılâbı sonrasında mevcut istihbarat birimleri ve hafiyelik teşkilâtına gösterilen tepkiler bu kurumların neredeyse tamamen tasfiyesine yol açmıştır. Bunun yanı sıra II. Abdülhamid döneminde benimsenen panislâmizm siyasetinin yürütülmesinde kullanılan değişik mekanizmalar, gerek bu alanda görevlendirilen kişilerin devre dışı kalması gerekse yeni siyasetler oluşturulması yolundaki beklentiler sebebiyle işlevsiz kalmıştır. Siyasette yeni bir güç merkezi halinde

ortaya çıkan Osmanlı İttihat ve Terakkî Cemiyeti kendi istihbarat birimlerine ve fedai teşkilâtına yarı resmî bir karakter kazandırarak bu boşluğu doldurmaya çalışmış, bu sebeple II. Meşrutiyet döneminin ilk yıllarında ciddi bir yetki çatışması meydana gelmiştir. Aslında Osmanlı Terakkî ve İttihat Cemiyeti'nin (cemiyet 1908 ihtilâlinin ilk günlerine kadar bu adı kullanır) 1908 öncesindeki muhaberatına bakıldığında, özellikle Batı devletlerinin idaresi altına girmiş müslüman topluluklarla Kafkasya ve Orta Asya'daki Türk kavimleriyle irtibat konusunda II. Abdülhamid'in izlediği siyasetten temelde farklılık göstermeyen düşüncelerin örgüt tarafından benimsendiği görülür. Nitekim Terakkî ve İttihat Cemiyeti reisleri 1906 yılında Uhuvvet-i İslâmiyye Cemiyeti adı altında Paris merkezli bir teşkilâtı örgütlemiş, Âzerî ve Tatar aydınları ve siyasi cemiyetleriyle ilişkiler kurmuştur.

1908 sonrasında kendi teşkilâtını tedricen devlet istihbaratı haline getiren İttihat ve Terakkî Cemiyeti aynı şekilde dünya müslümanları, Kafkasya ve Orta Asya Türkleri'yle münasebetleri düzene sokma alanında kurumsal düzenlemeler yapmıştır. Balkan savaşlarının ardından bu topluluklara Rumeli'nin kaybedilen topraklarındaki müslümanlar da katılmıştır. Bunun yanı sıra Trablusgarp'ın İtalyanlar tarafından işgali, Asir'de Seyyid Muhammed el-İdrîsî, Yemen'in Cibâl bölgesinde İmam Yahyâ Hamîdüddin ve Arabistan yarımadasının değişik bölgelerinde yerel liderlerin nüfuz alanlarını genişletmeleri Arap liderleriyle ilişkinin niteliğini değiştirmiştir. Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Veteriner Miralay Râsim Bey'in telkiniyle gayri resmî olarak Eşref Sencer (Kuşçubaşı) tarafından 1898'de kurulduğu ve 1910'da Sultan Reşad'ın onayı ile resmîyet kazandığına dair kayıtların geçerliliği tartışmalıdır. Mevcut belgelerden 17 Teşrinisâni 1329 (30 Kasım 1913) tarihinde Harbiye Nezâreti bünyesinde Umûr-i Şarkıyye Şubesi veya Teşkilât-ı Mahsûsa diye adlandırılacak bir teşkilâtlanmaya gidilmesinin kararlaştırıldığı anlaşılmaktadır. Fakat aynı belgeler, asıl örgütlenme ve faaliyetin 1914 yılında bilhassa I. Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra gerçekleştirildiğini ortaya koymaktadır. Nitekim savaşın ardından teşkilâtın faaliyetlerinin sürdürülmesi amacıyla belgeleri talep edildiğinde müdürlüğün Başkumandanlık Vekâleti'ne bağlı şekilde kurulup ilga edildiği vurgulanmıştır (BA-HR. SYS 2461/31-4.12.1918). Teşkilâtlanmanın,

İttihat ve Terakkî Cemiyeti içinde Enver Bey (Paşa) liderliğindeki askerî ağırlıklı kadının güçlendiği bir dönemde yapılmasının bir neticesi olarak örgütlenme de askerî karakter kazanmış ve Enver Bey'in denetimi altında gerçekleştirilmiştir. Enver Bey ile 1905 sonundan itibaren cemiyeti örgütleyen Dr. Nâzım ve Dr. Bahâeddin Şâkir beylerin Teşkilât-ı Mahsûsa içindeki konumları ve örgütün ideolojisinin şekillenmesindeki rolleri bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Enver Paşa'nın Bingazi'de Alman propagandası tarafından dikkat çekici bir askerî ve sivil örgütlenme modeli diye nitelenen düzenlemeleri (*Enver Pascha, Um Tripolis*, s. 7 vd.), Dr. Bahâeddin ile Dr. Nâzım beyler tarafından idare edilen Terakkî ve İttihat Cemiyeti muhaberatında dünya müslümanları, Kafkasya ve Orta Asya'daki Türkler'e yönelik olarak dile getirilen görüşler (*Osmanlı İttihat ve Terakkî Cemiyetinin 1906-1907 Senelelerine Ait Muhaberatının Kopya Defteri*, s. 119-123, 180-181) ve La Fraternité Musulmane-Uhuvvet-i İslâmiyye Cemiyeti'nin belirtilen amaçlarıyla (Archives nationales [Paris], Fonds Emile Corra, 17/AS/23/dr2; *Şûrâ-yı Ümmet*, sy. 122 [1907], s. 4) Teşkilât-ı Mahsûsa ideoloji ve uygulamaları arasında çarpıcı benzerlikler bulmak mümkündür. Teşkilât-ı Mahsûsa başkanlığına getirilen Süleyman Askerî Bey, hem Bingazi'de hem Garbî Trakya'da direnişte ve geçici yönetimler kurulmasında (1913) önemli görevler almış bir Osmanlı zâbitidir. Teşkilât-ı Mahsûsa örgütlenmesinin, İttihat ve Terakkî Cemiyeti tarafından 1911 sonrasında planlanarak icra edilen eylemlerin devlet mekanizması içinde tek merkezden ve daha geniş ölçekte uygulanması amacıyla gerçekleştirildiğini belirtmek gerekir. Trablus ve Balkan savaşlarının yol açtığı sorunlar, I. Dünya Savaşı'nın çıkışıyla birlikte çatışmaya Osmanlı Devleti'nin dahil olması, bu tür bir istihbaratın ve gayri nizamî harp teşkilâtının eylem alanı ve hacminin fazlasıyla genişlemesine sebep olmuştur. Yeni örgütte Süleyman Askerî, Yâkub Cemil ve Âtîf (Kamçılı) gibi İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin önde gelen fedai liderleri görev almıştır. Süleyman Askerî Bey'in 1914 sonunda Irak'ta görevlendirilmesinin ardından Ali Başhampa reisliğe getirilmiş, onun 31 Ekim 1918 tarihinde vefatından sonra Hüsametdin (Ertürk) son başkan olarak çalışmıştır.

Teşkilât-ı Mahsûsa örgütlenmesine dair ulaşılabilen belgelerden örgütün Mısır, Tu-